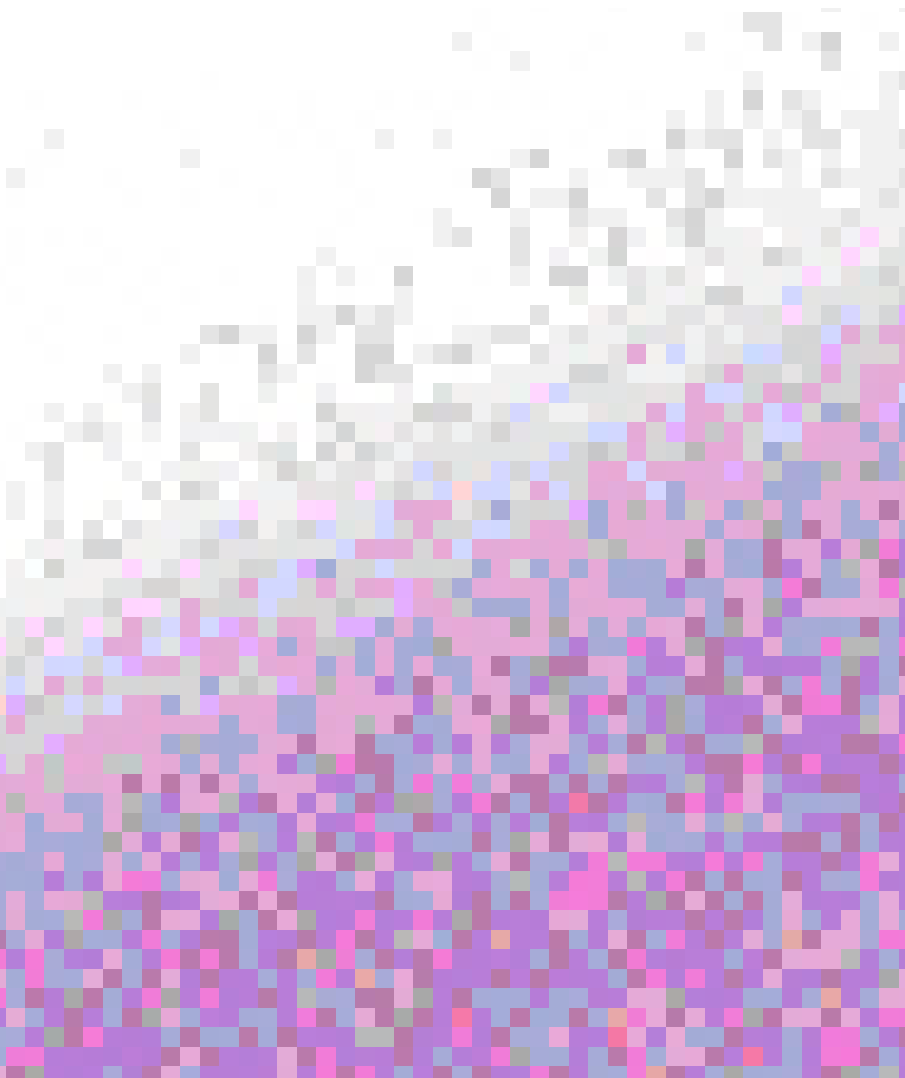

DEMOKRATIYA

məqalələri

6

*Müstəqil
məhkəmələrin
rolu
Filippa Stram*

DEMOKRATIYA

məqalələri

«Amerika Birləşmiş Ştatlarında əksər hakimlər məhkəmələrin insan hüquqları ilə bağlı konstitusional pərhlərini dövlətimizin ən əsas əlaməti və fəxri kimi qiymətləndirirlər. Mən isə bu fikirlə razıyam».

Rut Qreyder Qrinsburq,
Ali Məhkəmənin üzvü

İcraçı redaktor: Corc Klak / **Redaktor:** Melvin Urofski
Baş redaktor: Pol Malamud / **Bədii tərtibatçı:** Tadeuş Miksinski

«İnam» Plüralizm Mərkəzində tərcümə olunub. www.inamclp.org
Tərcüməçi: Cahan Əliyeva / **Redaktor:** Vahid Qazi / **Korrektor:** Kəmalə Cəfərova

MÜƏLLİF HAQQINDA:

Filippa Stram Nyu-York Universiteti – Bruklın Universitetinin siyasi elmlər professoru, Veyn Stat Universitetində konstitusiya hüququ üzrə məruzəçidir. F. Stram Amerika dövlətçiliyi, Birləşmiş Ştatların məhkəmələri və insan haqlarına aid onlarca məqalə və kitabın müəllifidir.

2000

-ci ilin prezident seçkiləri Amerika-da bir çoxlarını dəhşətə saldı. Florida ştatında hələdici səsər sayılıb qurtardı və seçki günü başa çatdıqdan uzun müddət sonra belə bu ştatda bəzi seçki bülletenlərinin texniki səhvlər ucbatından sayılmaması və əgər belədirsə, bu problemi həll etmək üçün hansı tədbirlərə əl atılması barədə suallar meydana çıxdı. Florida ştatının qanunverici orqanı və ştatın bəzi hakimləri bu işə qarışdı. Ştatın dövlət katibi və bu ştatdan olan konqresmenlər qızğın çıxışlar etdilər. Hər iki namizədin – Corc Buş və Albert Qorun tərəfdarları Floridada və Amerika Birləşmiş Ştatlarının bir çox yerlərində mitinqlər keçirdilər.

Mübahisə kəskin şəkil aldığı üçün bu məsələ Ali Məhkəməyə çıxarıldı. Məhkəmə Buşun Qor üzərində qələbə çaldığını effektiv surətdə elan etməklə mübahisəyə, bir növ, yekun vurmuş oldu. Qor rəsmən Buşu təbrik etdi. Nümayişçilər evlərinə dağılıdılar. Prezident kürsüsü ilə vidalaşmalı olan məğlub partiyanın siyasətçiləri televiziya ekranlarına çıxıb, artıq hamıya qoşulub ölkənin vacib işləri ilə məşğul olmağın vaxtı çatdığını bəyan etdilər. Məhkəmənin bu qərarından narazı qalanlar olsa da, demək olar ki, hamı onu yekdilliklə qəbul etdi. Ayrı-ayrı hakimlərin siyasi tərəfkeşliyi haqqında fikirlər dolaşsa da, heç kəs onların digər siyasi fiqurlardan asılı olmadan müstəqil qərar çıxardıqlarına şübhə etmirdi.

Federal məhkəmə sisteminin müstəqilliyi və onun yekun qərarlarının həmişə ictimai razılıqla müəfəfatlandırılması Amerika siyasi sisteminin əlamətdar ən cəhətidir. Faktiki olaraq dünyada ictimai mübahisələri çözməkdə, Konstitusiyayı şərh etməkdə və ictimai siyasəti müəyyənləşdirməkdə Amerkia Ali Məhkəməsi qədər fəvqəladə səlahiyyətlərə malik ikinci məhkəmə tipi mövcud deyil. Bir neçə il əvvəl, seçki ilə bağlı mübahisələr dövründə Ali Məhkəmənin sədri olan Uilyam Renkvist söyləmişdi ki, ABŞ məhkəmə sistemi «*bizim dövlət sisteminin tacının ən qiymətli daş-qışdır*».

ABŞ məhkəmə sistemi ilə əlaqədar tez-tez soruşulan sual iki hissədən ibarətdir: birincisi, Amerika Birləşmiş Ştatları nə üçün seçilən deyil, təyin

olunan (və bu vəzifəni ömürlük əlində saxlayan) bir neçə hakimə digər hakimiyyət qanadlarına göstəriş verməyə şərait yaradan belə bir mexanizmi qəbul edib? İkincisi, belə bir institusional güc çoxluğun hakimiyyəti qaydasına əsaslanan demokratik siyasi recimlə necə uyğunlaşdırılır?

Birinci sualın cavabı hakimiyyətin nə olduğu barədə ABŞ düşüncəsinin özündə öz əksini tapmışdır.

Federal məhkəmə sisteminin yaradılması

1776-cı ildə ABŞ-ın İstiqlal Bəyannaməsini və 1789-cu ildə ABŞ Konstitusiyasını təsis edən Qurucu Atalar buna inanırdılar ki, xalqın hüquqları hakimiyyətin mövcudluğundan əvvəl gəlir. Onlar bəyannamədə elan etmişdilər ki, insan dünyaya göz açarkən öz hüquqları ilə birlikdə doğulur və dövlətin məqsədi həmin hüquqları qorumaq və daha da inkişaf etdirməkdir.

Məsələn, dövlət xalqın cismani sağlamlığını və əmlakını qorumalıdır; cinayət hüququnun yaradılmasını şərtləndirən də məhz bu məqsəddir; rəsmi dövlət məmurları da məhz həmin qanunların qüvvəyə minməsinə təmin etməlidir.

Konstitusiyanın təsisçiləri soruşurdular ki, əgər yeni dövlət insanları bir-birindən qoruyacaqsə, bəs onda xalqı dövlətdən kim qoruyacaq? Dövlət səhvə yol verə, despotik ola, xalqın etibarından sui-istifadə edə və onun hüquqlarını məhdudlaşdırə bilər. Amerika siyasi düşüncə tərzinin həlledici elementlərindən biri belə bir qənaətə əsaslanır ki, bütün siyasi institutlar korlana bildiyi kimi, bütün siyasətçilər də, özü də təkə pula olan hərisliklə yox, hətta özündən razılıq hissi ilə korlana bilər. Hakimiyyətdə olan insanlarda çox asanlıqla belə bir qənaət yarana bilər ki, onların görmək istədikləri hər bir iş əslində elə çox düzgün və görülməsi vacib olan işlərdir. Bütün bunların hamısı demokratik cəmiyyət üçün də son dərəcə doğrudur: belə bir cəmiyyətdə də siyasətçilərdə, xalq tərəfindən seçilmiş olduqları üçün, xalqın onların bütün suallara doğru cavab tapacaqlarına etibar etdiyi barədə yanlış təsəvvür yarana bilər. Konstitusiyanın müəlliflərini belə bir məqam maraqlandırır: öz vətəndaşlarını səmərəli şəkildə

müdafiə edə biləcək qədər güclü olan, amma gələcəkdə nəzarət edilməsi mümkün olmayan, hakimiyyət bastionuna çevrilməyən bir dövləti necə yaratmaq olar?

Cavab isə belə idi: dövlət hakimiyyətinə nəzarət edə bilmək üçün onu bölüşdürmək lazımdır. Hakimiyyətin üç ayrıca qanadı olmalıdır: prezident idarəsi, qanunverici orqan (Konqres) və məhkəmə sistemi. Konqres prezidentin razılığı olmadan heç bir qanun qəbul edə bilməz; prezident Konqresin razılığı olmadan heç bir siyasəti həyata keçirə bilməz və onların hər ikisi öz fəaliyyətlərində məhkəmə nəzarətini nəzərə almalıdır. Çünki məhkəmə onların gördükləri işləri Konstitusiyada bu institutların hər birinə verilən səlahiyyətlər baxımından qiymətləndirmək səlahiyyətinə malikdir. Məhkəmə Konstitusiyayı şərh edən son instansiyadır. Konstitusiya isə suveren xalqın öz dövlətindən nə istədiyini bəyan edən və dövlətin səlahiyyətlərini məhdudlaşdırən ən ali qanundur. Əgər hakimiyyətin «siyasi qanadları», yəni prezident və Konqres bu təlimatlara göz yummağa cəhd göstərərlərsə, onda vətəndaşlar onların fəaliyyətini konstitusional məhkəməyə mühakimə cəlb edə, məhkəmə isə, öz növbəsində, Konstitusiya ilə uyğunsuzluq təşkil edən qanunların ləğv edilməsi üçün lazımı addımlar atə bilər.

Konstitusiya müəlliflərindən birinin qeyd etdiyi kimi, məhkəmənin özünün «nə xəzinəsi, nə də qılıncı olacaqdı». Öz qərarlarını həyata keçirmək üçün onun nə ordusu, nə də polisi var, nə də o, hakimiyyətin digər qanadlarının büdcəsinə təsir göstərə bilər. Onun görə biləcəyi yeganə iş özünün siyasi cəhətdən son dərəcə müstəqil olduğunu, yalnız və yalnız xalqın hüquqlarını qoruduğunu nümayiş etdirməkdir. Bu halda həm siyasətçilər, həm də vətəndaşlar onun qərarlarına tabe olmaq məcburiyyətində qaldıqlarını hiss edəcəklər.

Əgər məhkəmə qorxusuz və tərəfsiz qərar çıxarsa, yəni sözün həqiqi mənasında müstəqil olarsə, onda o, dövlətin digər qanadlarının nəzarətinə məruz qalmadan müstəqil fəaliyyət göstərə bilər. ABŞ Konstitusiyası Ali Məhkəmə üçün məhz bunları təmin edir. O, həmçinin Konqres üzərinə aşağı səviyyəli federal məhkəmələri yaratmaq məsuliyyətini qoyur. Bütün

federal məhkəmələrin hakimləri prezident tərəfindən təyin olunur, Senat (*Kongresin yuxarı palatası*) isə onları təsdiq edir.

ABS-in ilk Konqresi birinci instansiya məhkəmələri, aralıq apellyasiya tribunalları və son apellyasiya orqanı olan Ali Məhkəmədən ibarət federal məhkəmə sistemi formalaşdırmışdır. Bütün səviyyələrdən olan federal məhkəmələrdə hakimlər vəzifəyə ömürlük təyin edilir (*qanunla hakimlərin məsəli azaldıla bilməz*). Buna görə də onların hər hansı qeyri-populyar qərarı görə işdən çıxarılma ilə bağlı heç bir qayğıları yoxdur. Federal hakim başqa bir iş naminə məhkəmə sisteminə tutduğu vəzifəni tərk edə və yaxud çox nadir hallarda rast gəlinərsə, rəsmi dövlət vəzifəsi tutmaq naminə istefa verə bilər. Aşağı səviyyəli federal məhkəmə hakimi yüksək insansiyalı federal məhkəməyə təyin edilməsinə ümid bəsləyə bilər; lakin o bu halda da çıxaracağı qərarların siyasətçilərin və geniş miqyasda ictimaiyyətin nə qədər narazılığına səbəb olmasından asılı olmayaraq, öz vəzifəsini ömürlük daşıyacağına əmindir.

Bu müddəa paradoksal səciyyə daşıyır. Bir tərəfdən federal hakimlər, Konstitusiyada ifadə edildiyi kimi, xalqın iradəsinin ali məqam olduğunu təsdiqləmək üçün vəzifəyə təyin olunublar, digər tərəfdən isə öz vəzifələrinə ömürlük təyin edildiklərindən xalqın səhv hesab etdiyi və xalqın iradəsinin əksinə olan qərarlar çıxara bilərlər. Əgər hakimləri prezident administrasiyasındakı və qanunverici orqanlardakı siyasətçilər seçirsə, onda onların çıxardıqları qərarlar çoxluğun arzusu və ya Konstitusiya müddəalarını deyil, kiminsə mənafeyini əks etdirə bilməzmi? Bu sual seçim prosesinin faktiki olaraq necə həyata keçirilməsi məsələsini doğurur.

Seçim prosesi və məhkəmənin müstəqilliyi

Federal məhkəmələrdə, o cümlədən Ali Məhkəmədə boşalmış yerləri tutacaq şəxsləri prezident təyin edir və təbii ki, prezidentlər fəlsəfi mənada onlarla razılaşılan potensial hakimləri seçməyə daha çox meyl göstərirlər. Federal məhkəmələrin aşağı iki instansiyası xüsusi coğrafi ərazilər üzərində yurisdiksiyaya malikdir və senatorlar

hər hansı hakimin təyinatını müzakirə edərkən bir-birləri ilə hesablaşdıqları üçün prezidentlər hər hansı bir hakimi vəzifəyə təyin etməzdən əvvəl, bir qayda olaraq, müvafiq ərazini təmsil edən senatorlarla məsləhətləşirlər. Bu, Ali Məhkəmə hakimlərinin təyin edilməsinə aid deyil, çünki onların yurisdiksiyasına bütün ölkə daxildir. Digər tərəfdən, XX əsrin sonunda fəaliyyət göstərən prezidentlər Ali Məhkəmə üzvlərini təyin edərkən, bir qayda olaraq, coğrafi, dini və irqi xüsusiyyətlərə diqqət yetirmiş və bunun müasir məhkəmənin etibarını möhkəmləndirəcəyinə inanmışlar. Bununla belə, ömürlük vəzifə səlahiyyəti prezidentlərin Ali Məhkəmə üzvlərinə təsirini məhdudlaşdırır. Ali Məhkəməyə üzv seçilə biləcək potensial hakimlərin görüşləri onların siyasətçi və yaxud aşağı instansiyalı məhkəmə hakimi

kimi çıxardıqları qərarlar əsasında dəyərləndirilsə də, bu, hələ onların Ali Məhkəməyə üzv olduqdan sonra nə cür qərarlar çıxaracaqlarını heç də qabaqcadan tam müəyyənləşdirməyə əsas vermir.

Misal üçün, 1953-cü ildə prezident Duayt Eyzenhauer Örl Uorreni Ali Məhkəmənin sədri təyin edərkən onu Kaliforniya ştatının keçmiş ədliyyə naziri kimi tanıyırdı və bilirdi ki, o, II Dünya müharibəsi zamanı yapon mənşəli amerikalıların Kaliforniyadakı xüsusi düşərgələrə sürgün edilməsinə başçılıq edib, sabiq dövlət ittihamçısı olub və həmçinin cinayətkarlığa qarşı olduqca sərt qubernator kimi də tanınıb. Ancaq Uorren bir sədr kimi Ali Məhkəmənin yekdilliklə ictimai məktəblərdə irqi ayrı-seçkiliyin qeyri-qanuni elan edilməsi barədə qərar çıxarmasında böyük rol oynadı. Ali Məhkəmənin 1960-cı ildə Konstitusiyada müttəhimlər üçün əslində olduğundan daha geniş müdafiə normaların nəzərdə tutulduğunu şərh edən qərarının çıxarılmasında da Uorrenin böyük təsiri oldu. Uorrenin başçılıq etdiyi Ali Məhkəmə qanunverici orqanlara seçkilər zamanı şəhər yerləriylə müqayisədə kənd ərazilərində yaşayanların səsələrinə daha çox üstünlük verən ənənəni pozanda bu addım prezident Eyzenhaueri çox qəzəbləndirmişdi və o bildirmişdi ki, əgər bunları qabaqcadan bilsəydi, Uorreni bu vəzifəyə ömründə təyin etməzdi.

Uorrenin bu hərəkətləri, heç şübhəsiz ki, müəyyən mənada onun öz təbiətindən irəli gəlirdi. Bununla belə, onun dövlət fəlsəfəsini dəyişdirmək cəhdi Ali Məhkəmə hakimlərinin bir çoxunun karyerasında üzə çıxan fenomeni əks etdirir. Onların çoxu seçkilər orqanlarda qulluq etmişdi və burada səs verənlərin etibarını qazanmaq və seçkilərə yenidən qatılmaq ehtiyacı bu adamları öz diqqətlərini Konstitusiyayı hazırlayanların ömürlük hakimlik səlahiyyəti şərtinin yaradılması zamanı yol verməməyə çalışdıqları yerli siyasi məsələlərə yönəltməyə məcbur etmişdi. Digər gələcək hakimlər ya Konstitusiyanın şərh edilməsinə ehtiyac olmayan ştat məhkəmələrində, yaxud da aşağı instansiyalı federal məhkəmələrdə çalışmışdılar. Aşağı instansiyalı məhkəmələrdə çalışan hakimlər əmindirlər ki, onlar

*Azad cəmiyyətdə
hakimlər də, hamı kimi,
eyni dərəcədə
vətəndaşdır.*

*Həmmiz, kimi, onlar
da vəzifəyə yüksəldikcə ağılları
na hakim
kəsilmə müddətində inanclara
malikdirlər.*

Konstitusiyayı oxuyarkən səhvə yol verərlərsə, bu səhvlər Ali Məhkəmə tərəfindən düzəldiləcək.

Lakin Ali Məhkəməyə üzv olduqdan sonra hakimlər kütlənin əhval-ruhiyyəsinə uyğun hərəkət etmək məcburiyyətindən azad olurlar. Onlar çox tez bir zamanda ölkənin ən ali qanununun son arbitri olduqlarını və artıq səhvlərini düzəldəcək heç bir ali məqamın mövcud olmadığını anlayır və Konstitusiya müddəalarının nəyi nəzərdə tutduğunu və hansı mənanı daşdığını yeni bir üsulla dərk etməyə başlayırlar.

Ömürlük vəzifə senzi də məhkəmələrin müstəqilliyində böyük rol oynayır. Prezidentin Ali Məhkəməyə nə üçün bu şəxsi deyil, məhz digərini təyin etməsinə səbəb olan məsələlər hakimin vəzifədə olduğu onillər boyunca siyasi gündəmdən düşməyə və yaxud da hakimin vəzifəyə təyin olun-

manda onlar da, bütün cəmiyyətlərdə olduğu kimi, dəyərlərin daim dəyişdiyi və texnoloci dəyişikliklərin müxtəlif hüquqi problemlər doğurduğu bir cəmiyyətin nümayəndələridirlər. Onlar da məhkəmədən kənarda insanlarla söhbət edir, qəzet oxuyur, televizora baxır, hansı məsələlərin cəmiyyət üçün çox vacib əhəmiyyət kəsb etməyə başladığını və buna görə də onları Konqresin, prezidentin və ştatların qanunverici orqanlarının gündəmlərinə çıxarmalı olduqlarını bilirlər.

1787-ci ildə yazılmış olan «bəzi ştatlar arasında ticarət» və yaxud «hüquqi prosesə müvafiq» kimi ifadələrlə qarşı-qarşıya qalanda və onları spesifik məhkəmə işlərinə tətbiq etməyə çalışanda, hakimlərin onların həmin zaman kəsiyində «ticarət»in cəmiyyət üçün hansı anlam daşdığını və yaxud

yolverilməz hərəkət onların Konqresdə mühakimə olunması və vəzifədən azad edilməsi ilə nəticələnmə bilər. Konqres, həmçinin, qanunvericilik yolu ilə hər hansı bir hüquq sahəsini Ali Məhkəmənin yurisdiksiyasından çıxara bilər; yəni Konqres, məsələn, belə bir qərar qəbul edə bilər ki, Ali Məhkəmə dini və irqi ayrı-seçkiliklə bağlı aşağı instansiyalardan gələn heç bir işə apellyasiya qaydasında baxa bilməz.

Aşağı instansiyalı məhkəmə hakimlərinin çox az qismi Konqres tərəfindən vəzifədən azad edilsə də, bir çox qanunvericinin Ali Məhkəmənin qərarlarını şiddətli tənqid etməsinə baxmayaraq, onun heç bir üzvü bu günə qədər bu cür hadisə ilə qarşılaşmayıb. Konqres apellyasiya yurisdiksiyası üzərindəki öz səlahiyyətlərindən çox xəsisliklə istifadə edir. Konqresin öz səlahiyyətlərindən bu cür məhdud şəkildə istifadə etməsinin səbəbi baş-

duğu vaxt ağla gəlməyən məsələlər illər ötdükcə əsas siyasi mübahisə mövzuları kimi üzə çıxma bilər. Prezidentin bu fenomeni qabaqcadan dəyərləndirə bilmək imkanı demək olar ki, yoxdur. Prezident Nikson 1969-cu ildə aşağı instansiyalı federal məhkəmə hakimi Uorren Burceri Ali Məhkəmənin sədri vəzifəsinə təyin edəndə onun icraatında olan işlərin siyahısında cinsi bərabərlik məsələsi yox idi. Nikson bu məsələnin 1970-ci illərdə Burcerin sədrlik etdiyi məhkəmənin əsas mövzusu olacağını qabaqcadan heç cür görə və yaxud bunu əvvəlcədən hiss edə biləcək bir hakim seçə bilməzdi.

Azad cəmiyyətdə hakimlər də, hamı kimi, eyni dərəcədə vətəndaşdır. Hamımız kimi, onlar da vəzifəyə yüksəldikcə ağıllarına hakim kəsilən müəyyən inanclara malikdirlər. Eyni za-

cəmiyyətin indi hansı «hüquqi proses» daha faydalı hesab etdiyini nəzərə almaqla bu müddəaları yenidən təfsir etməkdən başqa çarəsi qalmır.

Cəmiyyətin ehtirash kaprizlərindən və vəzifəli şəxslərin ambisiyalarından müdafiə edilmiş olsalar da, hakimlər heç də vakuüm daxilində yaşamır və öz vəzifələrini belə bir boşluq içərisində yerinə yetirmirlər.

Məhkəmə sisteminin müstəqilliyi müəyyən məsafədə dayanacağı nəzərdə tutsa belə, xalqın iradəsi və əksəriyyətin arzularından tam təcrid olunma demək deyil. Birləşmiş Ştatlarda məhkəmə hakimiyyətinə iki əlavə nəzarət sistemi mövcuddur. Ümumilikdə federal hakimlər ömürlük vəzifə səlahiyyətinə malik olsalar da, əslində onlar vəzifəyə «*yaxşı davranışlarına*» görə təyin edirlər. Cinayət və ya hansısa

həca olaraq Ali Məhkəmənin öz işini uğurla yerinə yetirməsiylə bağlıdır.

Ali Məhkəmə və Konstitusiyanın şərhı

Konstitusiya Birləşmiş Ştatlar tarixinin elə bir anında yazılıb ki, həmin dövrdə hamı tərəfindən federal hökumətin çox ciddi şəkildə məhdudlaşdırılmış səlahiyyətlərə malik olması fikri qəbul edilmişdi. 1776-cı ildə Amerika inqilabı başladıqdan sonra bu ittifaqı formalaşdırmaq üçün bir araya gələn 13 keçmiş Britaniya koloniyası özünü bütün dövlət səlahiyyətlərinə malik müstəqil ştatlar elan etmişdi.

Müharibə qalibiyyətlə başa çatdıqdan sonra xarici məsələlərdə vahid bir birlik şəklində çıxış etməyin və ölkənin kommersiya standartlarının eyniləşdirilməsinin zəruriliyini dərk edən həmin ştatlar, heç şübhəsiz, bu funksiyaları yerinə yetirmək üçün yaratdıqları milli hökumətin vətəndaşların həyatında birinci dərəcəli əhəmiyyət kəsb edəcəyinə inanmurdılar. Çünki ştatlar ictimai təhlükəsizlik, təhsil, sağlamlıq, sosial rifah və yerli kommersiya kimi sahələr üzərindəki gündəlik nəzarəti öz ixtiyarlarında saxlayacaqdılar. Bununla belə, Konstitusiya xalqın daha geniş mandata sahib olduğunu ifadə edir. Məsələn, onun müddəalarından biri Konqresə xarici dövlətlər və «*bəzi ştatlar arasında*» ticarəti tənzimləmə səlahiyyəti verir.

Ticarət əlaqələrinin əsasən yerli səviyyədə olduğu 18-ci əsrdə «*bəzi ştatlar arasında ticarət*» müddəası ştatın sərhədini, faktiki olaraq, keçən ticarət anlamına gəlirdi. 19-cu əsrin sənaye inqilabı, 20-ci əsrin texniki inqilabı və 21-ci əsrin qloballaşma dövrü üçün isə bu məna o qədər də anlamlı səslənmir. Bu gün, demək olar ki, istənilən ştatın mağazalarında satılan bütün məhsullar digər ştatlarda (və ya digər ölkələrdə) istehsal olunur və Amerika xalqı əsas istehlak mallarına görə ştatlararası, eləcə də xarici ticarətdən asılıdır. Korporasiyalar yerli olmaqdan çıxaraq daha çox milli (həm də transmilli) xarakter daşıyır və onlar ştatların ictimai təhlükəsizlik və rifah məqsədilə müvafiq tənzimləmə qaydaları tətbiq etməyə cəhd göstərdikləri təqdirdə öz məhsullarını istədikləri yerə aparmaq iqtidarındadırlar. Belə olan halda istehlakçıları zay və zərərli məhsullardan kim qoruyacaq?

1930-cu ildən başlayaraq Ali Məhkəmənin bu məsələyə cavabı ticarət haqqındakı müddəaya yeni şərh verməkdən ibarət oldu; həmin şərhə görə, federal hökumət böyük və ya kiçikliyindən asılı olmayaraq istənilən ştatlararası komponentə malik ticarət əlaqəsini tənzimləyə bilər. Məqsəd bu əlaqələrin ticari yönündən daha çox ictimai rifahın qayğısına qalınmasını təmin etməkdir. Məsələn, yeni şərhə uyğun olaraq federal hökumət, məhsul və məhsulun hazırlanmasında istifadə olunan xammal ştat hüdu-

larını keçdiyi halda həmin istehsalla məşğul olan fabrikdəki sanitar şəraitin monitorinqini keçirə bilər.

Fabrik və mağazalarda işləyən işçilərin məvəcibi və iş saatları federal hökumətin tənzimləmə sferasına aiddir, çünki onların istehsal etdikləri məhsulun çoxu digər ştatlarda satılacaq. Qida və dərman preparatları federal hökumət tərəfindən təsdiq edilməyincə Birləşmiş Ştatların bazarlarına çıxarıla bilməz. Çünki onlar da ştat sərhədindən kənara çıxarılır. Əslində ticarətlə bağlı müddəanı bu qədər geniş şərh etməklə Ali Məhkəmə bu sahədə milli siyasəti formalaşdırmış və hökumətin sağlamlıq, təhlükəsizlik və vətəndaşların ümumi rifahı ilə bağlı məsuliyyətlərini öz üzərinə götürən məhdud sosial dövlət forması yaratmışdır.

Ali Məhkəmə Konstitusiyanın digər müddəalarını da eyni qaydada yeni-

dən şərh edərək genişləndirmişdir. Əsrlər boyu Ali Məhkəmə ona müraciət edilən ictimai ehtiyacları ödəmək üçün konstitusion maddələrin ilkin mənalılarına yeni şərhlər verib, amma onun bu fəaliyyəti ABŞ Konstitusiyası əməllərinə ehtiramı qoruyub saxlamaq çərçivəsində həyata keçirilib. Nəticə isə ikitərəfli olub.

Əvvəla, Konstitusiya Ali Məhkəmə tərəfindən konstitusion əməllərə sadıq şəkildə şərh edildiyi üçün vətəndaşlar ona dəyişikliklər və əlavələr etməyə çox nadir hallarda ehtiyac duyublar. Bu günə qədər Konstitusiyaya cəmi 27 əlavə edilib, onlardan 10-u ABŞ-ın ilk Konqresi tərəfindən qəbul olunub. 18-ci yüzilliyin sonlarındakı Birləşmiş Ştatlarla bugünkü Birləşmiş Ştatlar arasındakı fərq nəzərə alınarsa, bu dəyişikliklərin nə qədər az olduğu aydın görünür.

İkincisi, seçicilər Ali Məhkəmənin şərhlərinin nəticələrinə güvəndiyi üçün məhkəmə tədricən böyük rəğbət qazanıb. Xüsusilə də bütün ölkə Ali Məhkəmənin 2000-ci il seçkiləri ilə bağlı qərarına hörmətlə yanaşıdıqdan sonra hamı belə hesab edir ki, Konstitusiyanın tələblərini heç bir orqan Ali Məhkəmə qədər doğru-düzgün şərh etmək iqtidarında deyil.

Məntiqə görə, prezident və Konqres müəyyən bir qanunu imzalayarkən Konstitusiyanın müddəaları ilə yaxından tanış olduqları üçün onun bu sənədə uyğunluğuna əmin olurlar. Ancaq əgər Ali Məhkəmə həmin qanunu Konstitusiyaya görə həvalə edilən səlahiyyət məhdudiyyətlərinin pozulması kimi dəyərləndirərsə, onda bu qanun öz hüquqi qüvvəsini itirmiş olur. Ali Məhkəmə üzvləri çıxardıqları qərarların səbəblərini izah edən hüquqi rəy yazdıqları üçün qanunvericilər bu halda qüvvədən salınmış qanunu məhkəmənin tələblərinə uyğun hala salaraq onu yenidən işləyə bilərlər. Lakin belə vəziyyətlərdə elektoratın ixtiyarında olan başlıca çıxış yolu Konstitusiyaya düzəlişlər və əlavələr etməkdir və gördüyümüz kimi, bu cür hallar o qədər də tez-tez baş vermirlər. Bunun da səbəbi xalqın Ali Məhkəməyə etibar etməsindədir: Ali Məhkəmə isə bu etibarı insanların fərdi hüquqlarını geniş şəkildə qoruduğu üçün qazana bilmişdir.

*Konstitusiya fərdin
öz işini daha yaxşı görə
bilməsi üçün təkləsinə
qalmasını tələb edən
həyat sahələrinin də
əhəmiyyətli dərəcədə
hüduqlarını çəzər:
çoxluğun fikri ilə
rəziləşib-rəziləşməməyi,
istədiyi kimi sitayiş
etmək və s. fərdin öz
ixtiyarına buraxılır.*

Mətbuat, söz, din, ədalətli mühakimə, özbaşınalıqla həbs edilməmək azadlığı və s. kimi hüquqların Birləşmiş Ştatların və bir çox digər dövlətlərin konstitusiyalarında müdafiə olunması belə düşünməyə əsas verir ki, çoxluq bir çox hallarda bu hüquqların düşməni kimi çıxış edir. Əgər böyük əksəriyyət hər hansı bir ideyaya çox böyük şövqlə inanarsa, onda o, əks ideyanın ifadə olunmasını rəğbətlə qarşılamayacaq və hətta onu sıxışdırmağa meylli olacaq. İstənilən halda ideyaların cəmiyyətin ümumi rifahına təsiri var. Əgər ölkədə insanların əksəriyyəti hər hansı bir dinə eyni dərəcədə möhkəm inanırsa, həmin dinə rəqib kimi görünən digər dinlərin mövcudluğu da, arzuolunmaz fərqli ideyalarda olduğu kimi, qeyri-populyar olacaq. Ancaq gördüyümüz kimi, Birləşmiş Ştatların siyasi sisteminin başlanğıc nöqtəsi fərdlərdən və onların hüquqlarından ibarətdir. Konstitusiya dövlətin fəaliyyətinə və daha geniş miqyasda çoxluğun fərdlər üzərində nəzarətinə məhdudiyyətlər qoyur.

İnsan hüquqlarını təmin etməklə yanaşı, Konstitusiya fərdin öz işini daha yaxşı görə bilməsi üçün təkbəşinə qalmasını tələb edən həyat sahələrinin də əhəmiyyətli dərəcədə hüdudlarını cızır: çoxluğun fikri ilə razılaşmış-razılaşmamaq, istədiyi kimi sitayiş etmək və s. fərdin öz ixtiyarına buraxılır. Bu zaman belə bir sual ortaya çıxır: qanuni hüquqlar kimi fərdin baxışları əksəriyyətin iradəsi ilə ziddiyyət təşkil edərsə, onda necə olmalıdır? Əksəriyyət fərdi hüquqlar prinsipinə hörmət nəminə özünün möhkəm inanclarından intina etməlidirmi?

Göründüyü kimi, Konstitusiya müəlliflərinin bu suala cavabı belə olub ki, hüquqların müdafiəsini çoxluğun və onların seçdikləri dövlət orqanlarının ixtiyarına buraxmaq sadəlövhlik olardı. Buna görə də əksəriyyətin bütün etirazlarına rəğmən insan hüquqlarını müdafiə etməkdən çəkinməyən müstəqil məhkəmənin yaradılması zəruriyyətə çevrildi.

Federal məhkəmələr insan hüquqlarının, yaxud Birləşmiş Ştatlarda adətən deyildiyi kimi, vətəndaş azadlıqları və hüquqlarının müdafiəçisi

rolunda çıxış edir, bu işi böyük bir ciddiliklə həyata keçirir və bu vəzifəni yerinə yetirərkən həmin hüquqları hətta Konstitusiya banilərinin təsəvvür edə bilmədikləri dərəcədə genişləndirirlər. Məsələn, «özəl həyat» ifadəsi Konstitusiyada işlədilməsə də, Ali Məhkəmə özəl həyatın qorunması hüququnu Konstitusiyanın kommunikasiya azadlığına və əsassız axtarışın qadağan olunmasına zamanət verən müddəalarında üzə çıxarmışdır. Məhkəmə öz şərhləri vasitəsilə söz azadlığı müddəasını təkcə televiziya və internetə deyil, həm də rəsm əsərlərinə və siyasi rəməzlərin geyimləri kimi qeyri-verbal kommunikasiya formalarına da şamil edib.

İnsanların hüquqlarını müdafiə etməklə federal məhkəmə sistemi həm populyar düşüncələrdən asılı olmadan Konstitusiya mandatlarını müstəqil şərh etməsi (*halbuki daha az müstəqilliyə malik məhkəmə sistemləri bu işi bu şəkildə yerinə yetirə bilməzdi*), həm də bir institut kimi özünün gündəlik siyasi həyatın bir parçası olduğunu təsdiqləmişdir.

1954-cü ildə Örl Uorrenin sədrlik etdiyi Ali Məhkəmənin məktəblərdəki irqi seqreqasiya siyasətinin bütün insanların Konstitusiyada təsbit olunmuş qanunlarla bərabər müdafiə olunmaq hüququnu kobud surətdə pozması barədə yekdilliklə çıxardığı qərar birmənalı şəkildə vətəndaş hüquqları hərəkatının başlanmasına təkan verdi.

Məhkəmə son nəticədə Konstitusiyayı özəl qaydada irqi ayrım-seçkiliyi qadağan edən bir sənəd kimi şərh edə bilmədiyini hiss etdi, amma onun çıxardığı qərarlar Konqresi bu cür yeni qanunlar qəbul etməyə cəsarətləndirdi və Konqresin həmin qanunları məhkəmələrdə problemə üzləşəndə Ali Məhkəmə onlara dəstək verdi.

Uorren Burcerin Ali Məhkəməsi ilk dəfə olaraq cinsi bərabərliyin konstitusion bir məsələ olduğunu bəyan edəndə, əslində o, qadınların yeni statusunun tanınmasına səbəb oldu və meydana çıxmaqda olan qadın hərəkatlarında öz tələblərinin, heç olmasa, hakimiyyətin bir qanadı tərəfindən ciddi qəbul ediləcəyinə inam yaratdı. Məhkəmə həmçinin onu da təsdiq etdi

ki, qeyri-populyar, fərqli olan və mövcud qaydalara qarşı çıxanlar öz hüquqlarının pozulduğunu iddia edərkən tam şəkildə dinlənilməlidir.

Bütün bunlar, faktiki olaraq, hakimlərin təyin edilməsi və ömürlük vəzifə səlahiyyətləri ilə təmin olunması sisteminə bəraət qazandırır. Yuxarıda qeyd edilən prezident seçkiləriylə bağlı qərara münasibətdə olduğu kimi, vətəndaşlar Ali Məhkəmənin müəyyən qərarları ilə razılaşmaya bilirlər. Lakin məhkəmənin müstəqilliyi elektoratu əmin edir ki, o öz qərarlarını həmişə qərəzli siyasətlər deyil, qanun əsasında, cari anın doğurduğu hisslər deyil, demokratik prinsiplər əsasında çıxaracaqdır.

Faktiki olaraq müstəqil məhkəmə sisteminin rolu çoxluğun idarəçiliyinin əsl demokratiyanın yeganə aspekti olduğunu qəbul edən amerikanıncını həyata keçirməkdən ibarətdir. Demokratiya həm də fərdi hüquqların hökmən himayə edilməsini nəzərdə tutur. Bu müdafiəni təmin etmək federal məhkəmənin birinci vəzifəsidir. ■

Əlavə oxu üçün ədəbiyyat:

Henry J. Abraham, The Judiciary: The Supreme Court in the Governmental Process (10th ed., New York University Press, 1996)

Vincent Blasi, ed., The Burger Court (Yale University Press, 1983)

Peter H. Irons, A People's History of the Supreme Court (Viking, 1999)

Anthony Lewis, Gideon's Trumpet (Vintage Books, 1999)

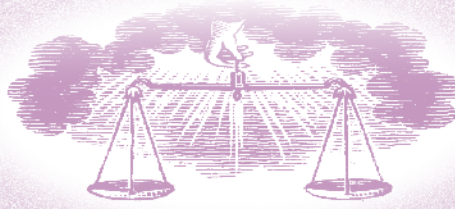
Robert G. McCloskey, The American Supreme Court (2nd ed., University of Chicago Press, 1994)

David M. O'Brien, Storm Center: The Supreme Court in American Politics (5th ed., W.W. Norton, 2000; 4th ed., ppk., W.W. Norton, 1996)

DEMOKRATIYA

məqalələri

*ABŞ Dövlət Departamentinin Beynəlxalq
Informasiya Proqramları Şöbəsi*

<http://usinfo.state.gov>

*Produced by Regional Program Office, Vienna
(Democracy Paper no.6/Azeri)*